

Angažovaná konstrukce budoucnosti

K teoretickým a metodologickým přístupům marxismu-leninismu k vědeckému předvídání a prognózování

MIROSLAV MÍČEK, KAREL RYCHTAŘÍK

„Netvrdíme, že Marx nebo marxisté znají cestu k socialismu do všech konkrétních podrobností. To je nesmysl. Známe směr této cesty, víme, které třídní síly jsou na této cestě vůdcem, avšak konkrétně, prakticky to ukáží teprve zkušenosti miliónů, jakmile se uchopí díla.“
[8 : 290]

V. I. Lenin napsal tato slova v předvečer Října. Tehdy jako dnes spojují marxisté svůj zápas s revolučním hnutím mas i se schopností vědy provést hluboký teoretický rozbor sociální problematiky.

Věda, jak říká Marx v *Ekonomicko-filosophických rukopisech*, připravila lidskou emancipaci. Stala se předpokladem a podmínkou historických šancí lidstva. Věda, vědecké poznání a předvídání se staly nadějí socialismu. Pro socialismus je cílevědomá a hluboká analýza spojená s prognózováním budoucnosti skutečně nezbytná. Proto také požadavek vědecké analýzy nebyl pro skutečné marxisty nikdy žádným praporem, kterým se mává, nebo který se odhazuje, jak se to kdy hodí.

Marxismus vznikl jako vědecký teoretický nástroj boje za osvobození dělnické třídy. Byl od samého počátku předpovědí dalšího rozvoje kapitalismu a jeho nevyhnutelného vystřídání socialismem cestou třídního boje a socialistické revoluce.

Předpoklady reálného a vědeckého předvídání byly dány až objevením a formulováním vývojových zákonů lidských dějin. Je historickou pravdou, že *skutečně vědecké předvídání se stalo možným teprve na základě dialektického a historického materialismu*, teprve tehdy, když byla odmítnuta utopická, konstruovaná schémata o budoucí společnosti a další vývoj lidstva byl analyzován cestou studia zákonů rozvoje výrobních sil společnosti a výrobních vztahů mezi lidmi. Tato cesta umožnila postihnout zákonitosti přeměny jednoho způsobu výroby ve druhý.

Lenin tyto skutečnosti pregnančně shrnul ve známé práci *Kdo jsou přátelé lidu* do tří závěrů, v nichž ukázal, jaké možnosti

poskytla idea materialismu společenskému poznání: „... poprvé poskytla možnost přísně vědeckého stanoviska k historickým a společenským otázkám. Dosud sociologové, jelikož se nedovedli dopídit nejprostších a takových prvotních vztahů, jako jsou vztahy výrobní, se přímo pouštěli do zkoumání a studia politicko-právních forem, naráželi na fakt vzniku těchto forem z těch nebo oněch idejí lidstva v dané době — a na tom zůstávali stát... Dopusud žili sociologové v rozpacích, když měli odlišit v složité síti společenských jevů důležité od nedůležitých (v tom je kořen subjektivismu v sociologii), a nedovedli nalézt objektivní kritérium pro takové rozlišení. Marxismus podal úplně objektivní kritérium, když vyzdvihl ‚výrobní poměry‘ jako strukturu společnosti a umožnil aplikovat na ně ono všeobecné vědecké kritérium opakování, kteroužto aplikaci na sociologii popírali subjektivisté... Analýza materiálních společenských poměrů rázem umožnila postřehnout opakování a pravidelnost a zevšeobecnit řád různých zemí v jeden základní pojem *společenské formace*. Teprve takové zevšeobecnění umožnilo přejít od popisu (a hodnocení z hlediska ideálů) společenských jevů k jejich přesné vědecké analýze... poprvé vytvořila možnost *vědecké* sociologie také proto, že jediné zredukování společenských poměrů na poměry výrobní, a těchto na úroveň výrobních sil, dalo pevný základ pro pojetí vývoje společenských formací jako přírodně historického procesu...“ [5 : 147 — 149]

Socialismus přestal být utopickou touhou mnoha generací a stal se vědeckým učením. Myšlenky socialismu a komunis-

mu získaly ve spojení s vědou reálné obrysy. Staly se programem procesu revolučních emancipačních zvratů v postavení člověka ve světě. Došlo k rozvinutí takových metodologických přístupů, k takovému způsobu zkoumání historické skutečnosti, které, jak píše Lenin, poprvé vytvořily možnost vědecké sociologie.

Už například v *Postavení dělnické třídy v Anglii* B. Engels přistoupil k interpretaci rozsáhlého empirického materiálu ze zcela nových metodologických pozic než jeho předchůdci.

Kritéria, podle nichž tento materiál řadil a hodnotil a podle nichž interpretoval dílčí či obecné společenské problémy, vedla k nalezení určujících závislostí, k poznání zákonitostí. Při uplatnění těchto kritérií Engels objevil teoretická řešení daných historických problémů. Jeho sociální analýza byla jako první založena na kontextu střetnutí konkrétních třídních sil. Engels zjistil a potvrdil základní závislosti mezi rozvojem výrobních prostředků a společenského řádu. Potvrdil hypotézy vyslovené Marxem a přinesl svůj vklad k dalšímu formování teorie historického materialismu.¹

V *Německé ideologii* tvůrci marxismu K. Marx a B. Engels už zformulovali materialistické pojetí dějin a vyslovili tezi o nevyhnutelnosti proletářské revoluce jako výrazu realizace historické role dělnické třídy.

V *Manifestu Komunistické strany* předpověděli, že vývoj kapitalismu nutně povede k vítězství nového, beztřídního, komunistického řádu, přičemž tohoto řádu bude dosaženo proletářskou revolucí. V *Kapitálu* K. Marx obšírně analyzoval zákony vývoje kapitalismu a na základě této analýzy dokázal historickou nevyhnutelnost vystřídání kapitalismu vyšší, socialistickou formou ekonomické a sociální organizace společnosti. Předpověděl, že růst koncentrace a zespolčenštění výroby při soukromém vlastnictví výrobních prostředků povede k růstu protikladů mezi výrobními silami a výrobními vztahy a nakonec k zániku kapitalistické ekonomické formace a vzniku nového společenského řádu založeného na společenském vlastnictví a plánovitosti — socialismu a komunismu. Rozbor těchto otázek byl dále prohlouben

v *Kritice gothajského programu* a v *Anti-Dühringu* B. Engelse.

Oba klasikové nepředvíдали jen uskutečnění komunistické společnosti, ale ukázali, která společenská síla, která třída bude „hrobařem kapitalismu“; ukázali, po jakých cestách jít a jakými prostředky vést boj za novou společnost.

Hluboká analýza musela předcházet tomu, aby mohla být vyslovena a zdůvodněna teze, že komunistická společnost projde ve svém vývoji dvěma základními fázemi: socialismem a komunismem.

Tato vědecká předpověď Marxe a Engelse, stejně jako předpovědi týkající se základních rysů socialismu, byly průběhem historických událostí a výstavbou socialistické společnosti plně potvrzeny.

Je tomu tak proto, že závěry K. Marxe a B. Engelse o socialistické a komunistické společnosti jsou založeny na odhalení a znalosti nejobecnějších zákonitostí vývoje přírody, společnosti a myšlení, na znalostech fungování a rozvoje společnosti, na znalostech zákonitostí, jimiž se řídí vývoj společnosti vůbec a kapitalistické společnosti zvlášť. V. I. Lenin k tomu napsal: „Celá Marxova teorie je aplikací vývojové teorie — v její nejdůslednější, nejúplnější, nejpromyšlenější a nejobsáhlejší formě — na soudobý kapitalismus. Je přirozené, že Marx byl nucen uvážít, jakým způsobem aplikovat tuto teorii jak na *naštávající* krach kapitalismu, tak i na *budoucí* vývoj budoucího komunismu.

Na základě jakých *skutečností* je možno vytyčit otázku budoucího vývoje budoucího komunismu?

Na základě toho, že budoucí komunismus *vzniká* z kapitalismu, že se historicky vyvíjí z kapitalismu, že je výsledkem působení společenské síly, kterou *zplodil* kapitalismus. Marx se ani dost málo nepokouší vymýšlet utopie, hádat ze vzduchu to, co vědět nelze. Marx klade otázku komunismu tak, jak by přírodovědec kladl otázku vývoje nové, řekněme biologické odrůdy, ví-li, že vznikla tak a tak a mění se v tom a v tom určitém směru.“ [8: 470 — 471].

Marxismus byl obohacen o zkušenosti mezinárodního dělnického hnutí a dále rozvinut V. I. Leninem s ohledem na nové jevy imperialismu, nejvyššího stadia kapi-

¹ K těmto otázkám viz Rychtařík, K.: *Engelsova kniha Postavení dělnické třídy v Anglii — nová eta-*

pa společenského výzkumu. Sociologický časopis 9, 1973, č. 1, s. 8—22.

talismu a epochy vítězství a výstavby socialismu. V. I. Lenin je také autorem mnoha zásadních předpovědí, které další vývoj plně potvrdil — například předpovědi o nástupu a růstu zestátňování kapitalistické výroby, o možnosti vítězství socialistické revoluce v několika, nebo dokonce v jedné zemi, o růstu revolučního hnutí v epoše přechodu od kapitalismu k socialismu, o možnosti přechodu zaostalých zemí k socialismu s vynecháním stadia kapitalismu vzhledem k možné pomoci dělnické třídy vyspělých socialistických zemí aj.

Práce V. I. Lenina obsahují zásadní teoretické koncepce, myšlenky a postřehy cenné i pro soudoté předvídaní. Z teoretických koncepcí lze uvést například leninskou teorii odrazu, leninskou koncepci výstavby strany nového typu, rozpracování otázek spojení dialektickomaterialistické filosofie s dělnickým hnutím atd.

Myšlenky a postřehy V. I. Lenina postihují nesmírně širokou škálu problematiky, která přímo nebo zprostředkovaně spoluplytváří předpoklady reálného a vědeckého předvídaní. Byl to právě Lenin, který v podmínkách imperialismu rozvinul teoretické a metodologické postuláty, jež jsou základem vědeckého předvídaní. Z nich bychom mohli uvést například: zdůraznění potřeby orientace k budoucnosti,² sepětí předvídaní s vědou,³ zvýraznění úlohy správné třídní pozice,⁴ potřebu objektivního hodnocení celého souhrnu vzájemných vztahů, diferenciaci důležitosti společenských jevů a postihování společenských jevů v procesu vývoje,⁵ důslednost boje proti filosofickému revizionismu a politickému oportunismu,⁶ zdůraznění potřeby alternativnosti,⁷ úvahy o míře předurčenosti vývoje a o míře předurčenosti předpovědi a tvůrčí roli miliónů⁸ atd.

K. Marx, B. Engels a V. I. Lenin odhalili a zformulovali zákony společenského vývoje a vědou, která nese jejich jméno, vytvořili základ pro předvídaní ekonomických, sociálně politických a ideologických jevů.

K výchozím poznatkům dialektickomaterialistického pojetí

Marxismus-leninismus — ucelený systém vzájemně se doplňujících filosofických, ekonomických a sociálně politických poznatků, věda o zákonech vývoje přírody, společnosti a myšlení, věda o revoluci utiskovaných a vykořisťovaných mas, o vítězství socialismu a výstavbě komunismu, revoluční učení dělnické třídy, vědecká revoluční ideologie⁹ — je *nejobecnějším teoretickým, metodologickým a světónázorovým základem a rámcem vědeckého předvídaní a sociálního prognózování*.

Zásadní význam pro sociální prognózování má zejména materialistická teorie společnosti a vývoje společnosti — historický materialismus. „Marxismus-leninismus v podobě materialistické teorie společnosti a dějin vytvořil... teoretický model, který umožňuje sjednotit vysvětlení minulosti, diagnózu současnosti a prognózu budoucnosti,“ přičemž „budoucnost se jeví jako praktická přeměna současnosti lidmi samými, jako praktické revoluční přetváření, které je ve své nutnosti a ve své možnosti determinováno celým dějinným vývojem. Tímto způsobem marxismus-leninismus osvobodil problém společenské budoucnosti od neživotné idealistické spekulace, od subjektivismu a přání a utopických konstrukcí.“ [1: 51–52] „Materialistické pojmání historie slouží jako metodologický předpoklad pro vědeckou analýzu všech stránek společenského života a jejich re-

² Např. v r. 1906 Lenin píše: „... marxista první předvídá nástup revoluční epochy a začíná burcovat lid a bít na poplach již tehdy, když filistři ještě spí spánkem věrných poddaných“ [6 : 346]. Nebo na jiném místě Lenin v polemice o „levém dětinství a maloměstáctví“ píše: „... od komunisty je třeba očekávat více pozornosti ke úkolům zítřejšího, a ne včerejšího dne...“ [9 : 348–349].

³ Např. v článku *Prorocká slova* Lenin píše: „Zázračné prorocké je báhorka. Avšak vědecké proctví je skutečnost.“ [9 : 494]

⁴ K tomuto tématu viz např. Hrzal L.: *Lenin o ideologickém boji*. In: Dialogy. Praha, Svoboda 1971, s. 20–28.

⁵ Např. v článku o K. Marxovi V. I. Lenin píše: „Jediné objektivní zhodnocení celého souhrnu vzájemných vztahů mezi všemi třídami dané společnosti bez výjimky, a tudíž i zhodnocení objektivního stupně vývoje této společnosti i vzájemných

vztahů mezi ní a jinými společnostmi může být základem správné taktiky nejpokrokovější třídy. Při tom se všechny třídy a všechny země berou nikoli staticky, nýbrž dynamicky, tj. ne ve stavu nehybnosti, nýbrž v pohybu (jehož zákony vyplývají z ekonomických podmínek existence každé třídy). Pohyb se pak bere nejen z hlediska minulosti, nýbrž i z hlediska budoucnosti, a přitom ne ve vulgárním pojetí „evolucionistů“, kteří vidí jen pozvolné změny, nýbrž dialekticky“ [7 : 70–71].

⁶ Viz např. citovanou práci L. Hrzala.

⁷ Ve spisech Lenina najdeme nejednou úvahy o nevyhnutelném a možném, alternativním. Viz např. *Dvě taktiky sociální demokracie v demokracické revoluci*. Spisy 9, Praha, SNPL 1954, s. 11–133.

⁸ Viz např. Leninův článek: *Obrát ve světové politice*. Spisy 23, Praha, SNPL 1959, s. 290 aj.

⁹ K těmto otázkám viz Filipek, J., Hrzal L.: *Za ideologickou integraci*. Rudé právo, 11. 11. 1971, s. 3.

volučních přeměn. Rozbor předvídání ve společnosti se opírá o celý souhrn principů, zákonů a kategorií historického materialismu.“ [12: 133].

Škála poznatků a pouček dialektického a historického materialismu, z nichž je třeba při prognózování vycházet a které je třeba respektovat, je velmi široká. Zejména lze uvést například tyto poučky: o zákonitosti přírodního a společenského vývoje a objektivnosti přírodních a společenských zákonitostí, tj. nezávislosti působení přírodních a společenských zákonitostí na vůli a přání lidí; o materiálních faktorech jako základu veškerého života společnosti a společenském vývoji jako přírodně historickém procesu určeném způsobem výroby hmotných statků; o vzájemném působení materiálních (výrobních) a ideálních (duchovních, morálních) faktorů, přičemž aktivní ovlivňování prvních druhými stále roste a tyto se dokonce mohou měnit v první (viz věda jako bezprostřední výrobní síla); o určující roli základny ve vztahu k nadstavbě; o zákonu souladu výrobních vztahů s charakterem a úrovní výrobních sil jako o nejobecnějším zákonu vývoje společnosti a o vztazích mezi výrobními silami a výrobními vztahy jako základně společenských změn; o dějinném vývoji jako procesu vývoje a střídání společensko-ekonomických formací; o společensko-ekonomické formaci jako složitém sociálním organismu se specifickými zákonitostmi vzniku, fungování a vývoje; o roli třídního boje v rozvoji antagonistických společností; o významu konfliktů ve společenském vývoji; o výrobních vztazích a chování tříd jako klíči k orientaci v nekonečné rozmanitosti křižujících se událostí společenského života; o těsné vazbě mezi ekonomickou a sociální strukturou.

Pravdivost těchto poznatků a pouček potvrdila a potvrzuje společensko-historická praxe, zkušenosti revolučního třídního boje proletariátu i národně osvobozenec-kého hnutí a zkušenosti výstavby socialismu a komunismu.

Poznatky tohoto druhu, které spadají především do oblasti obecné teorie vývoje, jsou nepostradatelné zejména při předvídání budoucího vývoje v celkové, historické perspektivě. Četné poznatky a poučky dialektického a historického materialismu však mají zásadní metodologickou

hodnotu pro předvídání vůbec a jiné pro omezenější, dílčí předvídání zvláště.

Jako příklad prvních lze uvést poznatky a poučky: o poznatelnosti světa, zdůvodňující samu možnost předvídání jako specifické formy předbíhajícího obrazu; o nutnosti a svobodě, které jsou metodologickým základem například k určení prostoru pro možné cílevědomé ovlivňování budoucího vývoje; o kauzalitě, determinovanosti, zákonitosti, nutnosti a nahodilosti, vztahu příčinnosti a nahodilosti, možnosti a skutečnosti, subjektu a objektu apod.

Jako příklad druhých lze uvést poučky a poznatky: o jednotě světa a vzájemné souvislosti jevů a procesů; začlenění dílčích jevů do společenského celku, a tedy i závislosti vývoje dílčích prvků na vývoji celku – odtud například požadavek sledovat jevy ve všech jejich vazbách a zprostředkováních; o historičnosti společenských jevů a procesů – odtud požadavek postihovat společenské jevy ve vývoji, zjišťovat vznik a vývojové tendence jevů. provádět konkrétní analýzu konkrétní situace a postihovat společenské jevy v historickém rámci; o vývoji v protikladech, vzájemném přecházení protikladů, přechodu od kvantitativních změn ke kvalitativním apod. – odtud například požadavek uplatnění dialektické metody při výzkumu vývoje, a zejména budoucích změn ve vývoji jevů a procesů; o vztazích celku a části, obecného a zvláštního.

Historický materialismus — nezastupitelný základ sociálního prognózování

Problematika budoucnosti je oblastí ostrého ideologického boje. Ideologie ve svém funkčním spojení se zájmy a činností tříd a sociálních skupin se vyznačuje vysokou mírou systemizace. Ideologie je systematicky uspořádaným souborem funkčních názorů na zájmy, činnosti a cíle tříd a sociálních skupin, který nutně v sobě nese filosofický odraz. *Problematika budoucnosti je tedy nutně otázkou světového ná-zoru.*

Někteří autoři dokonce dospívají k názoru, že „v naší době se problém budoucnosti stal prvořadým a mimořádně výbušným světónázorovým a politickoideologickým problémem“ [1: 51]. Je tomu tak proto, že na jedné straně je předvídání

spjato se společenskou praxí a zájmy tříd a postavení a stavy těchto tříd vždy mají vliv na metody a obsah předvídání [11: 23], na druhé straně představy o budoucnosti mají zpětný vliv na formování světového názoru, na chování a jednání tříd v současnosti a na vztah k událostem a kulturním hodnotám minulosti [12: 147].

V kapitalistickém zřízení je předvídání přirozeně podřízeno zájmům a cílům buržoazie a těmito zájmy a cíli je také formováno a omezeno. „Nemůže správně uvažovat ten, kdo je na cestě k záhubě,“ napsal Lenin o světové buržoazii a jejích ideologech [9: 149].

Aniž bychom chtěli snižovat možnosti zejména v oblasti dílčích prognóz, nelze v celé sféře této problematiky přehlédnout třídní omezenost buržoazní stranickosti v oblasti prognózování. Teorie i praxe sociálního prognózování probíhá v podmínkách nesmiřitelného, permanentního ideologického zápasu. A právě v těchto podmínkách má *marxismus-leninismus, a zejména historický materialismus, nezastupitelnou světonázorovou funkci*. Stává se spolehlivým, historií prověřeným nástrojem boje s buržoazní ideologií i v oblasti sociálního prognózování. Vyjadřuje výchozí principy marxistického přístupu k celku společnosti i k různým sociálním jevům a odhaluje neopodstatněnost buržoazních koncepcí v základních problémech teorie vývoje a poznání společnosti [4: 1502].

Teoretická koncepce, metodologický přístup a světonázorové hledisko marxismu-leninismu, a především historického materialismu je tedy nezastupitelným základem a rámcem sociálního prognózování. Základním rámcem proto, že historický materialismus jako

- strukturní část marxistické filosofie.
 - jako dialektikomaterialistické pojetí dějin a rozvoje společnosti,
 - jako všeobecná teorie a metodologie dějin, jež platí pro všechny společenské vědy,
 - jako nejobecnější věda o vývoji, která se konkretizuje ve spojitosti s různou problematikou přírodních a speciálních společenskovědních disciplín¹⁰
- zcela nevyčerpává okruh teoretických, metodologických a světonázorových problémů sociálního prognózování. Představuje

však komplexní, „celostní“, v samé podstatě zobecňující syntetický přístup (Rutkevič) k objektivní realitě společnosti jako celku.

Historický materialismus tedy působí na poměrně vysoké úrovni obecnosti a odhaluje a analyzuje zejména podstatné stránky společnosti, základní hybné síly společnosti, základní dialektické rozpory, základní zákonitosti a podmínky, nikoli však všechny stránky, síly, rozpory, zákonitosti a podmínky rozvoje společnosti.

Historický materialismus určuje základní historické cíle společnosti, prostředky a podmínky k jejich dosažení, nikoli však úplnou hierarchii společenských cílů, cest, prostředků a podmínek pro všechna dílčí období, pro jednotlivé společenské enklávy apod.

Historický materialismus poskytuje základní celospolečenskou a historickou orientaci, rámcový, nikoli však podrobný návod k činnosti například v kratších — řekněme desetiletých až padesátiletých — obdobích nebo v menších celcích, oblastech, úsecích a oborech společenského života.

A. Bauer, W. Eichhorn, G. Kröber, H. Schulze, W. Segeth a K. D. Wüstneck v této souvislosti například píší:

„...marxistická filosofická teorie společnosti... umožňuje rozlišit podstatné a nepodstatné (a sice podstatné a nepodstatné v celospolečenském a pro historický proces relevantním smyslu) souvislosti lidského jednání. Toto rozlišení se může dít při marxistickém pohledu jen z hlediska vývoje výrobních sil, výrobních vztahů, sociální struktury společnosti a změny této struktury, z hlediska třídních poměrů a třídního boje, popřípadě svazku dělnické třídy s jinými vrstvami pracujícího lidu. Tento model umožňuje zanedbat nesmírně mnoho nepodstatných nebo nedůležitých — i když existujících, působících a často do očí bijících — skutečností a souvislostí (udělat jaksi „správnou chybu“) a vyhmátnout skutečnosti a souvislosti, které určují budoucnost, myšlenkově je izolovat, shrnout do větších, přehledných, agregovaných systémů a učinit je základem prognostických úvah.“ To však nebude stačit například v případech „budeme-li klást nanejvýš významnou, ale spíše sociálně psychologickou a sociologickou otázku

¹⁰ K těmto otázkám viz Rychtařík, K.: *Historický materialismus a marxistická sociologie*. Sociologický časopis 8, 1972, č. 5, s. 465—477.

prognózy chování lidí v rámci menší sociologické jednotky — dejme tomu školní třídy, podniku, jisté vrstvy obyvatelstva apod. Zde nepostačí zpracovat ekonomickou prognózu v rámci národního podniku. Je nutno vyjít z podrobné analýzy, diagnózy a ocenění prvků systému reprodukčního procesu, zvláště z rozhodujících faktorů růstu a stimulů produktivních sil v odpovídajícím hospodářském odvětví, například z tendencí výzkumu a vývoje, realizace vědeckých poznatků v technologických postupech, vědecké organizace práce, dalekosáhlé racionalizace, socialistické pospolitě práce atd.“ [1: 110, 112—113].

Historický materialismus je tedy adekvátní vědou zejména pro předvídaní v oblasti celospolečenské a historického procesu. V této oblasti je jinou vědou nezastupitelný. Jedině on zde může zajistit vědecké předvídaní. *Předvídaní v celospolečenské oblasti a v oblasti historického procesu je tedy funkcí historického materialismu.*

Pro dílčí oblasti, období a směry vědeckého předvídaní a sociálního prognózování je pak marxismus-leninismus obecným *teoretickým, metodologickým a světovým názorovým základem a rámcem, který předpokládá konkretizaci.*¹¹

Metoda vědeckého zkoumání souvisí svou obecností s filosofií a je jedním ze základních předpokladů pro optimální rozvoj speciálních věd. Existuje však také opačný vztah. Rozvoj speciálních společenských disciplín je jedním z předpokladů dalšího, adekvátního rozvoje filosofického poznání.

Na tomto místě nechceme více než konstatovat, že přechod od obecných teoretických postulátů historického materialismu ke konkrétnímu poznání například v oblastech oborových sociologických disciplín, podobně jako přechod od obecně metodologických orientací do sféry procedur a technik terénního sběru informací, je problematikou, která zasluhuje samostatné teoretické objasnění. Vždyť právě na cestě od obecné metody k metodám, s nimiž ve

své konkrétní poznávací činnosti pracuje sociolog, vzniká prostor, do něhož v nedávných letech vstupovali autoři různých empiricko-pozitivistických orientací.

K této problematice se dnes často vyslovují zejména sovětští autoři.

G. J. Glezerman, V. I. Kelle a N. V. Pilipenko například píší: „Nyní je třeba další konkretizace teorie společenského vývoje, rozpracované na základě marxismu-leninismu, neboť vzniklo mnoho problémů, na něž ještě nebyly dány dostatečné vyčerpávající odpovědi“ [4: 1585].

V. G. Vinogradov a S. I. Gončaruk uvádějí v souvislosti s předvídaním na základě zákonů dialektiky, které nazývají tzv. „metodologickým předvídaním“: „Zákony dialektiky jsou nutným, ale ještě nepostačujícím předpokladem pro předvídaní průběhu konkrétních přírodních nebo společenských procesů. Znalost těchto zákonů dovolu je usuzovat jen o těch budoucích změnách a proměnách jednotlivých stránek kteréhokoli jevu, s nimiž je spojena jejich existence jako materiálních systémů (existence struktury, kvantitativních a kvalitativních stránek, protikladů atd.). Pokud jde o předvídaní změn konkrétních strukturálních prvků, kvalitativních přechodů, typů protikladů, lze je předpovědět jen pomocí údajů získaných na základě obecných, dílčích a specifických zákonů“ [12: 38]. A na jiném místě píší: „Předvídaní ve společnosti, založené na znalostech struktury, fungování a rozvoje, dovolu je odhalit základní perspektivu a směr jejích změn. Získané poznatky napomáhají k určení základních směrů praktické činnosti. Tyto směry je však nutné konkretizovat a upřesňovat na základě studia nových, dříve neuvažovaných jevů. Důležitou roli doplňku ke globálnímu předvídaní hraje prognózování jednotlivých stránek společenského života, jako rozvoje vědy a techniky, ekonomiky, sociálně politických vztahů, kultury atd.“ [12: 167].

I. V. Bestužev-Lada rozlišuje tzv. „filosofický přístup“, neboli předvídaní budoucnosti jako příštího stadia vývoje přírody a společnosti v rámci poznatých obec-

¹¹ Např. G. J. Glezerman odlišuje předvídaní v oblasti historického procesu a předvídaní jednotlivých událostí a lůt jejích nástupu i v úrovni spolehlivosti. Píše: „Přitom nutno odlišovat předvídaní celkového směru historického vývoje od předvídaní jednotlivých událostí a lůt jejích nástupu. Jestliže prvé lze předvídat spolehlivě, pak druhé možno předvídat s větší nebo menší pravděpodobností. Je

známo, že klasici marxismu se nezřídka mýlili v určování lůt nástupu revoluce, i když celkový směr historického procesu předpověděli s vědeckou přesností.“

I G. J. Glezerman ovšem připomíná, že s odvětním chodu událostí se odhaluje i možnost konkretizovat předvídaní [3: 22].

ných zákonitostí tohoto vývoje, a tzv. „prognostický přístup“ jako systematický vědecký výzkum perspektiv rozvoje toho nebo onoho jevu nebo procesu na základě poznatých konkrétních zákonitostí vývoje přírody a společnosti, tj. prognostický přístup považuje za konkretizaci filosofického přístupu. Na jiném místě pak filosofický přístup spojuje s teorií historického procesu a prognostický přístup s vědeckou prognózou [2: 17, 20].

Při diferenciaci a konkretizaci předvídání dle oblastí, jednotlivých směrů a určitých období bychom však nikdy neměli ztrácet ze zřetele všeobecný význam historického materialismu pro předvídání ve společenské oblasti. Předvídání na úrovni celospolečenské a na úrovni historického procesu a předvídání v dílčích oblastech, směrech a pro kratší období jsou totiž jen relativně oddělitelná, neboť „pro každou společenskou prognózu je nutné a směrodatné to, že je konečnou v jistém ohledu prognózou historickou. Každé jednání je ve svém obsahu nebo své působnosti konečnou dialekticky determinováno společensko-historickými souvislostmi; každý dílčí společenský proces a každá společenská struktura je v jisté celospolečenské a historické souvislosti, i když je tato souvislost zprostředkována. Každá společenská prognóza má konečnou co činit s historicky vzniklými, od historického odvíjejícími a v jistém historickém směru se vyvíjejícími procesy, podmínkami, strukturami, zákony, hybnými silami atd. a také slouží především jistým historickým cílům. Toto je zvláště patrné v souvislosti s úkoly, jež jsou kladeny na marxisticko-leninskou prognostiku při rozsáhlé socialistické výstavbě. Všechny procesy, které se prognózují, jsou svázány s velkým dilem tvorby rozvinuté socialistické společnosti a tím určenou historicko-sociální perspektivou vývoje člověka“ [1: 113].

I ve vztahu k předvídání v dílčích oblastech lze tedy říci, že k úspěšnému předvídání v těchto oblastech nestačí jen dobrá znalost zákonů oblasti, které se předvídání týká, ale je nutno také dobře znát nejobecnější zákony vývoje přírody a společnosti a řídit se takovou teorií a metodou poznávání, která umožňuje správně hodnotit a zobecňovat přírodní a společenské jevy. Takovou teorií a metodou je dialektický a historický materialismus, marxisticko-

-leninská filosofie, věda o obecných zákonitostech a formách poznání a způsobech dosažení pravdy.

Dialektický a historický materialismus proniká přes oblast makrosvěta do mikrospolečnosti, od obecného k dílčímu, a to ve všech základních sférách skutečnosti: ve světě přírody i ve světě společnosti a myšlení. Historický materialismus je nejobecnější filosofickou interpretací společnosti. Filosofická interpretace nemůže být samozřejmě ohraničena analýzou vztahů společenského bytí a společenského vědomí. Není filosofickou interpretací společnosti vůbec, ale je filosofickou interpretací všech komponent sociálního systému, všech základních trendů společnosti. Je teorií a metodou, která umožňuje správně hodnotit společenské jevy. Teoretická, metodologická a světónázorová role historického materialismu je pro vědecké předvídání a sociální prognózování nezastupitelná.

Literatura

- [1] Bauer, A., Eichhorn, W., Kröber, G., Schulze, H., Segeth, W., Wüstneck, K. D.: *Philosophie und Prognostik*. Berlin, Dietz Verlag 1968.
- [2] Bestužev-Lada, I. V.: *Okno v budoušceje. Sovremennyye problemy socialnogo prognozirovaniya*. Moskva, Mysl 1970.
- [3] Glezerman, G. J.: *V. I. Lenin i problemy naučnogo predvideniya*. Voprosy filosofii 1969, č. 4.
- [4] Glezerman, G. J., Kelle, V. I., Pilipenko, N. V.: *Historický materialismus — teorie a metoda vědeckého poznání a revoluční činnosti*. Nová mysl 1971, č. 11.
- [5] Lenin V. I.: *Spisy 1*. Praha, Svoboda 1951.
- [6] Lenin V. I.: *Spisy 11*. Praha, SNPL 1956.
- [7] Lenin V. I.: *Spisy 21*. Praha, SNPL 1959.
- [8] Lenin V. I.: *Spisy 25*. Praha, SNPL 1956.
- [9] Lenin V. I.: *Spisy 27*. Praha, SNPL 1962.
- [10] Lenin V. I.: *Spisy 33*. Praha, SNPL 1962.
- [11] Szczepeński, J.: *Marxismus-leninismus jako metodologický základ vědeckého předvídání*. Otázky míru a socialismu 1971, č. 1.
- [12] Vinogradov, V. G., Gončaruk, S. I.: *Zakony obščestva i naučnoje predvideniya*. Moskva, Izd. političeskoj literatury 1972.

Резюме

Мичек М.—Рыхтаржик К.: Заинтересованная конструкция будущего

Предпосылки реального и научного предсказания даны открытием и формулировкой законов развития человеческой истории. Научное предсказывание стало возможным только на основе диалектического и исторического материализма.

К. Маркс, Ф. Энгельс и В. И. Ленин открыли и сформулировали законы общественного развития и посредством науки, которая теперь несет павзание по их имени, создали научную основу для предсказания экономических, социально-политических и идеологических явлений.

Шкала познаний и положений диалектического и исторического материализма, из которых исходит наше прогнозирование, очень широка.

Проблематика будущего несет в себе философский образ и, следовательно, неизбежно является вопросом мировоззрения.

Предсказывание во всеобщественной области и в области исторических процессов является функцией исторического материализма. Прогнозирование для отдельных областей, периодов и направлений предполагает конкретизацию. Самостоятельного анализа требует переход от общих теоретических постулатов исторического материализма к конкретному познанию, напр. в отраслевых социологических дисциплинах, от общеметодологических ориентаций в сферу процедур и технических приемов полевого сбора информации.

Summary

Míček M. - Rychtařík K.: Engaged Construction of the Future

The prerequisites of real and scientific forecasting were given by the emergence and

formulation of the developmental laws of human history. Scientific forecasting has become possible only on the basis of dialectical and historical materialism.

K. Marx, F. Engels and V. I. Lenin revealed and formulated the laws of social development and created a scientific basis for forecasting economic, socio-political and ideological phenomena by means of the science which bears their names.

There is a very broad scale of notions and propositions of dialectical and historical materialism from which our forecasting proceeds.

The range of problems concerning the future bears a philosophical image in itself and is, therefore, necessarily a question of the conception of the world.

Forecasting in the all-societal sphere and in the sphere of historical processes is a function of historical materialism. Forecasting for partial spheres, periods and trends, presupposes concretization. The transition from the general theoretical postulates of historical materialism to concrete cognition, e.g. in specialized sociological disciplines, from general methodological orientations to the sphere of procedures and techniques of the field collection of information, requires a separate analysis.